

Congres DKV in Zwitserland 2015.

Internationale Religionspädagogische Jahrestagung
Oberägeri Schweiz
Vom 24 – 27 september 2015

Thema: ‘Wörterleuchten’ (vrije vertaling: het oplichten van woorden).

Literatuur als inspiratie en aanzet tot het spreken van én over God.
Misschien moeten we met een vraag beginnen: “Kan literatuur er toe bijdragen dat de God van de christenen weer in beeld komt, dat er weer over Hem gedacht en gesproken gaat worden?”

“Mensen zijn de woorden, waarmee God zijn geschiedenis vertelt”
(*Edward Schillebeeckx, Menschen: die Geschichte von Gott, Freiburg 1990*)

Inleiding :

“Wörter leuchten”, dat was het motto van het catechetisch congres dat in september 2015 in Zwitserland, in Oberägeri plaatsvond.

In proza en poëzie kan het voorkomen dat woorden op bijzondere wijze oplichten, een heldere, boeiende, ja haast mystieke betekenis krijgen. Is dat ook zó als wij christenen schrijven en vervolgens spreken over God?

Menigeen buigt zich in onze tijd over die vraag en komt tot een gevarieerd antwoord.

Zo merkte de socioloog Hans Joas een tiental jaren geleden al eens op dat het in de traditionele christelijke landen tot een soort uitputting van het spreken en verder geven van het christelijke geloof is gekomen. De Kerken zouden er moeite mee hebben op de juiste wijze, naar de tijd gemeten woorden te vinden voor een geloofsoverdracht. En hij geeft die Kerken dan ook ernstig in overweging de ervaringen van mensen op te pakken en serieus te nemen. Om daar dan vervolgens een religieuze betekenis aan te knopen, in plaats van die ervaringen als nadelig te waarderen. (Hans Joas, *Warum Gläubig glauben – Ein Gespräch mit dem Soziologen Hans Joas*, in: *Herder Korrespondenz*, Heft 9/2003, S.447-452).

In mei 2015 formuleert de Oostenrijkse theoloog en redacteur Franz Josef Weissenböck het nog drastischer. In een lezersbrief in het blad ‘Christ in der Gegenwart’ schrijft hij: “De kern van het christen-zijn heeft zijn beloop en blijft wel op koers, gestreden wordt slechts op nevenfronten. Dat is zo omdat het geloof aan de formules van de Catechismus in verval is geraakt en die oude, versleten (leergedeten) woorden nog slechts van bovenaf (Kat-echese) herhaald worden. De taal die in en door de Kerk gebruikt wordt, geeft dan ook vaak aanleiding tot een berustende of gelaten afwijzing”. (Franz Josef Weissenböck, *Leserbrief in: Christ in der Gegenwart*, Nr.18/2015, 202, 3 Mai 2015).

Als het spreken over God in onze tijd niet meer voldoende tot uitdrukking wordt gebracht en de inhoud van ons geloof niet meer aanknoopt aan de ervaringen van de mensen en niet meer naar de eisen van de tijd uitgelegd kan worden, dan gaat het al lang niet meer om een marginale problematiek van kerkelijke verkondiging. Dat dit probleem gedurende meer dan twee decennia nog steeds niet bevredigend opgelost is, schijnt des te tragischer als men met Karl Rahner ervan overtuigd is dat niemand de mensen beter kan helpen om God te ontdekken dan de Kerk (Feldmann, Christian, *Karl Rahner- Gott wohnt in der Blindengasse*, in: *Publik Forum*, Nr. 3/2004, S.50-53). Een Kerk waarbinnen een vurig geloofsverlangen, gekoppeld aan de geloofservaringen van zoveel eeuwen verzameld en vruchtbaar gemaakt zijn.

Daar is het des te vreugdevoller dat niemand minder dan paus Franciscus in 2015 voor de voltallige ‘Raad voor de nieuwe Evangelisatie’ naar voren gebracht heeft dat de Kerk een nieuwe taal voor de

verkondiging nodig heeft: “...want ook al blijven Missie en Boodschap identiek, dan toch moet de taal waarmee het Evangelie verkondigd wordt met pastorale wijsheid vernieuwd worden”.

Maar hoe doe je dat?!

Wat helpt ons een nieuwe taal voor de geloofscommunicatie in de wereld van vandaag te vinden? De ondertitel van dit congres wijst laconiek en veel belovend een weg: Literatuur- Inspiratie en aanzet tot het spreken over God”.

De bedoeling van dit congres was om (naast de factor pastorale wijsheid) met creativiteit en nieuwsgierigheid, met zin en vreugde bij literatoren en poëten navraag te doen. Hun vakgebied op dat vlak eens te verkennen om te zien wat we daar tegenkomen. Wellicht kunnen we van hen iets leren. Het rijke gebied van de kunst(uitbeelding) laat ons al zien hoe steeds weer mensen hun contact met God uitbeelden en hoe zij ook ons nog dagelijks kunnen inspireren tot nadenken óver en contact zoeken mét God.

Juist kunstenaars (waartoe ook de woordkunstenaars behoren) zijn bijzonder sensibele tijdgenoten wiens werk en toegang tot de wereld die zeldzame esthetisch-expressieve rationaliteit weerspiegelt die onze gedachten en ons gevoelsleven kunnen richten op een niet alledaagse werkelijkheid. Kunstenaars zijn in staat de wereld door middel van een subjectieve duiding dusdanig te ontsluiten dat daar voor anderen een aanvaardbaar equivalent in ontdekt wordt voor hun eigen beleven of voor een diepere toegang tot hun eigen gevoelsleven. Kunstenaars zijn, als seismografen van hun tijd, bijzonder gevoelig voor bewegingen onder de oppervlakte van het bestaan. Bij het artistieke scheppen gaat het hen er om voor een betekenisvolle inhoud de passende (konvenierende) vorm te vinden. Kunstenaars die zich met thema's van existentiële aard bezig houden proberen vaak met hun werk het onzichtbare zichtbaar te maken en het haast onuitspreekbare, niet vatbare geheim dat de aardse werkelijkheid omgeeft, ter sprake te brengen.

Het is boeiend en leerrijk, op onze zoektocht naar de bron, de zin en het doel van ons leven te horen en lezen in een taal die ons roert, ons wakker schudt, die ons opschrikt en mogelijk een diepere dimensie van het bestaan voor ons ontsluit. Het gaat er om dat we 'de smaak' te pakken krijgen, dat we tot initiatief worden aangezet om het grote geheim dat we God noemen weer te leren ontmoeten.

Dat geheim kunnen we gewaar worden in beelden, symbolen en verhalen wanneer die op geschikte wijze aan ons overgebracht worden. Juist literatoren zijn in staat ons via proza en poëzie een wereld te laten ontdekken die dat geheimzinnige omvat omdat zij zich vanouds met de menselijke existentie in al haar facetten bezig houden. Zij zijn in staat woorden te polijsten tot parels tot zij in het licht van alle aardse absurditeiten een lichtpunt worden binnen de prangende vraag naar de laatste dragende zin van het bestaan.

Binnen het kader van voorgaande wordt afgesloten met een gedicht van Thomas Bernard (in het Duits). De menselijke fantasie, zijn voorstellingsvermogen en zijn ervaring wordt aangesproken omdat ieder spreken over God altijd (maar) een poging blijft.

Omdat God een onverklaarbaar geheim is, heeft Thomas Bernard onder meer een negental psalmen geschreven met als doel dat het geheim dat wij God noemen nooit in de vergetelheid mag geraken. Eén daarvan, het vierde, volgt hier:

Ich werde an den Rand gehen,
an den Rand der Erde
und die Ewigkeit schmecken.
Ich werde die Hände anfüllen mit Erde
und meine Wörter sprechen,
die Wörter, die zu Stein werden auf meiner Zunge,
um Gott wieder aufzubauen,
den grossen Gott

den alleinigen Gott,
den Vater meiner Kinder,
am Rand der Erde,
den uralten Vater,
am Rande der Erde
im Namen meiner Kinder.

(Thomas Bernard, Gesammelte Werke, hrsg. Von Volker Bohn, Suhrkamp, 2. Aufl.1991, 75)

Kort overzicht van het programma:

Donderdag 24.09.2015: opening congres en eerste referaat : "Verstehst du auch, was du liest?"
Voordracht door Prof.Dr. Georg Langenhorst, Augsburg.

Vrijdag 25.09.2015:

Ochtend – voordracht door Dr.Martina Laübli : literatuurwetenschappelijke perspectieven. Het 'stoeien met teksten', proberen teksten in te passen in literatuurstromingen, betekenisvolle duiding van teksten, enzovoort.

Na de voordracht werken in subgroepen: opdracht : per subgroep krijgt men een tekst uitgereikt (proza of poëzie) die men gezamenlijk moet gaan analyseren. Belangrijke vragen daarbij bijvoorbeeld: 1. Wie spreekt ? Waarom gaat het in deze tekst/gedicht? Welke bijzonderheden vallen je op m.b.t. de vorm van de tekst? Vallen je bijzondere kentekenen op van de auteur? Welk aspect van de tekst heeft aanleiding gegeven tot nadere discussie in de groep?

Na het subgroepwerk plenaire terugkoppeling! Van iedere werkgroep presenteert een lid het antwoord op gestelde vragen (vooraf afgesproken).

Middag - eerste deel van de workshop (Werkstatt Teil I) – voordracht/uitleg door een deskundige en verwerking door groepsleden : er zijn een zestal workshops waarvoor men kan kiezen (zie bijlage 1)

Avond – het avond programma staat (op ludieke wijze) in verband met de literatuur :
Erwachsenenmärchen mit Exkursion.

Zaterdag 26.09-2015

Ochtend – Workshops tweede deel (Werkstatt Teil II) : (zie bijlage 2).

Middag – Voordracht door Prof.Dr.Georg Langenhorst : "Ich gönne mir das Wort Gottes" ; theologisch-literaire verkenningen en prikkelingen voor de godsdienstpedagogische praxis. Een en nader gevolgd door een vraagstellingssessie. Daarna subgroepwerk : 'Hoe ervaar je het gebodene in je eigen praktijk van het lesgeven, kun je er werkelijk iets mee, welke verstoringen merk je op, kun je hier iets aan doen, enzovoort'?!
Avond – Eucharistieviering met bisschop Felix Gmür in de kapel van het congrescentrum. Daarna gezellige avond samen.

Zondag 27.09.2015

Ochtend – Voordracht door Prof.Dr Hans-Joachim Höhn uit Keulen : "Die kunst der Bestreitung". Logik-Poetik-Theologie einer Gott-los gewordenen Zeit. Een aanzet tot apologie op basis van enkele godsbeelden en godsgedachten die het christendom bepalen. De negatieve theologie weegt zwaar in de literatuur van decennia wanneer het gaat over het spreken van (de) God (van de christenen). Bij het lesgeven aan de huidige generatie leerlingen kun je dat aspect van de negatieve theologie niet inbrengen doch als lesgever moet je dit wél in je achterhoofd hebben.

Bij alles wat je over God zegt moet je bedenken dat we meer niet weten dan wel weten en dat je dus God altijd blijft zien "als achter een gordijn staand"...., dat er altijd ruim plaats moet blijven voor het mysterie en voor de woestijnervaring...., dat je God steeds weer opnieuw kunt ontdekken o.a. van uit een "weldoende nutteloosheid"....

Na de pauze plenum en vervolgens afsluiting van het congres, gevolgd door middageten en afscheid.

Enkele inhoudelijke aandachtspunten:

Centrale gedachte gedurende het hele congres: de mens is van nature een 'leeswezen, een homo legens'.

Je kunt je vanuit verschillende invalshoeken afvragen: 'wat is de mens?' Ongetwijfeld zit bij reacties daarop als antwoord dat de mens een leeswezen is. Tenminste dat is de stellige opvatting van de in Würzburg docerende evangelische theoloog en romancier Klaas Huizing (*1958). Huizing haalt enkele thema's aan die literair werk kenmerken: Literatuur prikkelt de fantasie, biedt identificatiemogelijkheden en scherpt de waarneming. Bovendien stelt het in staat kennis te krijgen van pregnante en geprofileerde gebeurtenissen waarin de diepte van het leven wordt uitgedrukt. De mens als geestig wezen, als geestelijke wezen is volgens Huizing niet denkbaar zonder de ervaring en de praktijk van (het) lezen.

Georg Langenhorst haakt hier op in met zijn thema : 'Spielarten des lesens'.

Natuurlijk, voor de meeste mensen die geïnteresseerd zijn in religie en vorming/opleiding is lezen een geïntegreerd onderdeel van hun werk en behoort tot de dagelijkse praktijk.

Globaal kun je hier drie vakgebieden onderscheiden:

1. Men leest in de Bijbel, vroomheidswerken of werken van theologische aard. Weliswaar komt het geloof uit het horen, maar binnen het kader van de monotheïstische religies heeft langzamerhand een andere vorm van esthetische geloofsbemiddeling veld gewonnen. Die van het lezen en duiden/uitleggen van schriftelijk teksten waarin religieuze oerervaringen en theologische reflecties die betrekkingen tot God vorm geven. De kern van het christendom is natuurlijk de incarnatie, de vleeswording van God. Doorgegeven wordt deze overtuiging echter door middel van een boek, de Bijbel. Zonder lezen, geen weten van of over God.
2. Als tweede vakinhoudelijke vorm van lezen is er natuurlijk het didactisch, catechetisch en homiletisch werk, religieuze tijdschriften, kranten, enzovoort. Dan natuurlijk datgene dat op enigerlei wijze met de geloofsuitleg en geloofsbemiddeling te maken heeft: leerplannen, leerboeken, onderwijsmaterialen, vaktijdschriften, didactisch-methodische ideeënverzamelingen, preeksuggesties. Veel te vaak ontbreekt het leraren, catecheten en ook priesters en religieuzen aan tijd om buiten dit scala aan 'vakliteratuur' voor concrete inzetbaarheid nog ander literair werk te lezen.
3. Wellicht dat men in staat is regionale of landelijke tijdschriften te lezen, magazines naar keuze en voorkeur, kerkelijke en misschien zelfs theologische journalen en vakbladen. Men doet dan om bij te kunnen blijven, fundamentele informatie op te doen of om op de hoogte te kunnen blijven van de actuele gebeurtenissen in de wereld of eigen levensomgeving. Dat lezen gebeurt enerzijds uit noodzaak, anderzijds tot plezier of ontspanning. Echter onbetwist staat voorop: zonder lezen geen waakzame aansluiting bij de tijdgenoten en hetgeen binnen de eigen generatie van belang is (keine wache Zeitgenossenschaft).

Als de mens als leeswezen betiteld wordt, dan heeft dat als consequentie dat er nog een dimensie binnen het leesgebied te ontsluiten valt. Er bestaat namelijk een bijzonder spiritualiteit van de lezende mens. Dat heeft te maken met het vermogen diep geconcentreerd te kunnen wegzinken in een tekst, het vermogen om totaal onder te kunnen duiken in een wereld van fantasie en fictie. De mens kan tevens in de literatuur een spirituele dimensie vinden die zich onafhankelijk van het gelezene ontplooit. In gedichten, romans, theaterstukken en literaire essays openen zich eigen horizons van werkelijkheden en mogelijkheden die de geest verrijken. Mogelijkheden die kunnen storen en troosten, die wakker doen schudden, maar ook kunnen schokken. Er kan zich een geheel nieuwe wereld voor de lezer ontsluiten, hij kan zijn omgeving anders gaan waarnemen, maar hij kan ook iets (fictief waargenomen) verontrustends achter zich laten.

Dit roept de volgende vragen op. Het lezen, het bezig zijn met literatuur, wat is hierbij de uitdaging, wat prikkelt er, wat maakt literatuur zo spannend en onontbeerlijk?

Georg Langenhorst noemt in zijn voordracht(en) enkele concrete aandachtspunten en werkt die nader uit:

- Een specifieke gevoeligheid voor de mogelijkheden en de grenzen van een taal kan ontstaan;
- Men kan tot een fictieve verbondenheid komen met een vreemde ervaring;
- Men kan toegang krijgen tot andere duidingen van de werkelijkheid;
- Men kan aanduidingen krijgen voor mogelijkheden voor het eigen leven.
- Religieus sensibele literatuur kan je spiritualiteit op bijzondere wijze aanspreken.

Concreet worden enkele auteurs aangehaald aan de hand van wier werk een en ander verduidelijkt wordt (Einführungen):

- Robert Musil ; Der Mann ohne Eigenschaften.
- Harry Mulisch; De Zaak 40/61.
- Peter Biehl; Religiöse Sprache und Alltagserfahrung.
- Ernst Bloch; Transzendieren ohne Transzendenz.
- Ulla Hahn; Das verborgene Wort.
- Hanns-Josef Ortheil; Lo und Lu.
- Pascal Mercier; Nachtzug nach Lissabon.
- Paul Ingendaay; Warum du mich verlassen hast.
- Patrick Roth; Resurrection.
- Ralf Rothmann; Junges Licht.
- Sibylle Lewitscharoff; Consummatus.
- Hans Magnus Enzensberger; Kiosk 14.

Wat het religieuze (het spreken/schrijven over God) in de literatuur betreft, geeft Georg Langenhorst een kort overzicht van een viertal perioden ('Ich gönne mir das Wort Gott'; Theologisch-literarische Erkundungen als Anregungen für die religionspädagogische Praxis).

1. De vijftiger en zestiger jaren van de 20e eeuw: er werd via een nog bestaande sociale gebondenheid volop over God gesproken en geschreven. Er bestond specifieke christelijke literatuur en christelijke schrijvers (vg.in Dld. Hans Keppler, Stefan Andreas). Een hele generatie werd ermee opgevoed. Toch duiken er al hier en daar kritische woorden op. Die kritiek richt zich dan niet op het wel/niet bestaan van God, maar op het instituut kerk en haar (morele) invloed op het dagelijkse leven. Men wil vrij zijn.
2. De jaren zeventig van die eeuw kenmerken zich door afwijzing en verzet. Met name het klassieke godsideaal wordt sterk ter discussie gesteld. De God van het christendom wordt door deze tweede generatie vermeden (aus dem Verkehr gezogen), omdat je niet meer op traditionele wijze over Hem kunt spreken. Er is teveel gebeurd in het verleden (vgl. WO II en de wereldlijke onrust op politiek vlak). Er ontstaat een begrip 'god' dat voor alles gebruikt wordt en niet meer in theologische zin. Er ontstaat een nieuwe vorm van bewustwording bij de mens. Men kan alles alleen af, heeft geen God meer nodig en als die er al is, waarvoor dient die?
3. De 'silent years', de zeventiger en tachtiger jaren van 20^e eeuw. God wordt in de regel niet meer ter sprake gebracht in de literatuur, tenzij op kritische wijze.
4. Vanaf de negentiger jaren van de 20^e eeuw ontdekken we een nieuw religieus reveil. God komt weer voor in de literatuur, er ontstaat weer christelijk religieuze literatuur. Er wordt echter op volstrekt andere wijze over God gesproken, meer vanuit ieder persoonlijk. Het persoonlijk ervaren van het mysterie dat we God noemen krijgt een eigen invulling bij de diverse (christelijke) auteurs over de hele wereld.

Hoewel Georg Langenhorst overtuigd is van het belang van het geschreven woord, schenkt hij ook aandacht aan het fenomeen 'film' omdat hier het woord en het spreken over God zichtbaar gemaakt worden.

Het is algemeen bekend dat de jongere tijdgenoten minder lezen en vooral geen interesse hebben in literatuur. Studies op dat vlak tonen dat aan (vgl : Sinus-Milieustudie).

Lezen is een milieufactoor, literair lezen des te meer. Literatuur is (en blijft waarschijnlijk) nogal elitair! Het eclatante succes van de (verkoop van) boeken van bijvoorbeeld Harry Potter toont echter aan dat lezen geenszins een stervende bezigheid is. Dat er zelfs bij jongeren met een zekere afkeer voor literair werk (bijvoorbeeld gedwongen lezen op school binnen het kader van een taalvak) toch een impuls, een prikkeling kan ontstaan een boek 'ter hand' te nemen. Wellicht kunnen we de gewaagde prognose geven dat lezen ondanks alle maatschappelijke veranderingen een centrale cultuurtechniek blijft.

Het is dus goed als de kerk het lezen blijft promoten in haar opleidingsaanbod. Veel kerkgemeenschappen onderscheiden zich tegenwoordig door een bewonderenswaardige literaire nieuwsgierigheid in hun activiteiten aan de dag te leggen. Naast beeldpresentaties krijgt ook het gesproken en geschreven woord ruim aandacht op aansprekende wijze. Maar we moeten nuchter blijven op dit vlak. De expansiemogelijkheden binnen het godsdienstonderwijs zijn begrensd. We moeten ons realiseren dat het geloof in Bijbelse getuigenissen primair een kwestie van het (aan)horen is (het geloof komt uit het horen). Meer en meer staat echter in onze tijd niet het horen of lezen in het centrum, maar het zien. In het tijdperk van de esthetiek, waarin wij ons bevinden, worden juist beelden, worden beweeglijk elektronisch geproduceerde beeldvormen voor velen de belangrijkste manier op kennis, ervaring en beleving op te doen. Het is dus zinvol bij alle inspanningen op theologisch en religieus gebied niet meer alleen te steunen op leesmateriaal, maar ruime aandacht te geven aan beelden, aan film en (andere) elektronische media van allerlei aard.

'Am Anfang war das Wort'; Hiermee begon de voordracht van **Martina Läubli**.

Zij schetst literatuurwetenschappelijke perspectieven en gaat uit van een basisontwerp dat zij 'Erzählanalyse' noemt.

Twee stromingen gaan naast elkaar op Bijbels/theologische literatuur en wereldlijke literatuur. Centrale vragen steeds: wie schrijft (de tekst/boek), en wie spreekt in de tekst?

Na haar voordracht, die zij ondermeer lardeert met een lichtbeeld van een kunstwerk – de evangelist Lucas - van William Willaerts (1603-1669) wordt de plenaire groep opgesplitst in subgroepen die elk met een tekst aan de slag gaan. Er zijn vier groepen en vier teksten: Paul Celan; Psalm (1963) – Dorothee Elmiger; Schlafgänger (2014) – Maylis de Kerangal; Die lebenden reparieren (2015) – Monique Schwitter; Eins im Andern (2015).

Tijdens het navolgende plenum komt sterk naar voren dat theologie en literatuur invloed op elkaar hebben (einander berühren) en dat theologie van literatuur leren kan.

In literatuur kan men verschillende aspecten ontdekken:

- De grote vragen van het leven komen er in voor (condition humaine);
- Literatuur biedt een middel tot reflecteren en kan een medium zijn tot het ontdekken van de eigen identiteit;
- Men kan andere werelden ontdekken, namelijk die van de esthetiek en de transcendentie;
- Voor de liefhebber biedt literatuur mogelijkheden tot het ontdekken van (taal) vorm en (taal)verwantschappen.
- Literatuur kan helpen om een nieuwe taal te vinden om het christelijk geloof (weer) ter sprake te brengen in onze tijd.

Een voorbeeld:

Tekstdiscussie in groepen!

Paul Celan: Psalm
Dichtbundel : Die Niemandrose (Sprachgitter 1963)

Opdracht:

1. Lees de tekst (max. 10 minuten), daarna subgroepactiviteit. Beantwoord de vragen.
2. Wie spreekt?
3. Waarom gaat het in dit gedicht?
4. Wat valt je op aan de vorm van de tekst, wat zijn de kenmerken van Celan's taal of woordgebruik/
5. Slotvraag; welk aspect van de tekst heeft de meeste discussie opgeleverd?

Psalm

Niemand knetet uns wieder aus Erde und Lehm,
niemand bespricht unsern Staub.
Niemand.

Gelobt seist du, Niemand.
Dir zulieb wollen
wir blühn
Dir
entgegen.

Ein Nichts
waren wir, sind wir, werden
wir bleiben, blühend:
die Nichts-, die
Niemandrose.

Mit
dem Griffel seelenhell,
dem Staubfaden himmelswüst,
der Krone rot
vom Purpurwort, das wir sangen
über, o über
dem Dorn.